

AVROM BENDAVID-VAL

V NEBI JE PUSTO

OBJEVOVÁNÍ ZTRACENÉHO MĚSTA TROCHENBRODU

**P R
O S T
O R**

Avrom Bendavid-Val
V nebi je pusto
Objevování ztraceného města Trochenbrodu

PROSTOR

AVROM BENDAVID-VAL

V NEBI JE PUSTO

OBJEVOVÁNÍ ZTRACENÉHO MĚSTA TROCHENBRODU

přeložila Kateřina Klabanová

PROSTOR | PRAHA | 2021

© Avrom Bendavid-Val 2010
Preface © Jonathan Safran Foer 2010
Map design © Rick Britton 2010
Translation © Kateřina Klabanová 2021
Czech edition © PROSTOR 2021

ISBN 978-80-7260-486-9

Kniha vznikla za finanční podpory Nadace Židovské obce v Praze

Knihu finančně podpořilo Ministerstvo kultury České republiky

**MINISTERSTVO
KULTURY**

Na vodě

Israel Beider

Bratři dosáhli už břehů v dáli,
mají pevnou půdu pod nohama.
Jen já zůstávám tu v půli cesty
s lodí plně naloženou.

Zpozdil jsem se s tím, že si pospíším
a dostanu se na opačnou stranu.
Ale potom padla noc.
Kdo ví, za jak dlouho se rozední?
Je mi, jako bych stál na vodní pěně.

Vidím nepatrnou hvězdu,
svítí z dáleka.
To mi bratři posílají pozdrav.
Jejich plamen září na onom světě.

Tato báseň, původně v jidiš, se našla mezi novinovými výstřižky, které uchovával Jontele Beider. Složil ji jeho bratr a někdy kolem roku 1939 ji otiskli v Podlajišer Zeitung v polském Mezerichu, kde v té době žil. Podlajišer Zeitung publikoval mnoho básní v jidiš, jejichž autorem byl právě Israel Beider.

Knihu, kterou držíte v rukou, jsem věnoval svému otci, Jom Tovovi (Jontelemu) Beiderovi z Trochenbrodu. V roce 1932 odešel do Palestiny, změnil si jméno na Šagaj Bendavid a v roce 1939 emigroval do Spojených států, kde o třicet let později ve Washingtonu zemřel. O Trochenbrodu se nezmiňoval nijak často, ale vždycky teskně a s láskou. Vzpomínky na jeho nostalgií mě přiměly vyhledat ono záhadné místo, stanout na něm a nechat je na sebe působit a podnítily letité pátrání, které vyústilo v tuto knihu.

Šagaj Bendavid – mladík s cigaretou na fotografii ze stavby v Tel Avivu v roce 1934.

IRSKO

Severní
moře

DÁNSKO

ANGLIE

NIZOZEMÍ

Atlantický
oceán

NĚMECKO

BELGIE

LUCEMB.

FRANCIE

ŠVÝCAR.

RAKO.

PORTUGALSKO

ŠPANĚLSKO

SLOVINSKO

ITÁLIE

SEVERNÍ AFRIKA

Příští rok v Trochenbrodu

Kdyby se diaspora odvíjela v čase nazpátek, kdyby se sama historie židovského národa vměstnala a zhus-tila do jediného místa – místa, které by dokázalo zachytit tep a nešťastný osud, tužby, důvtip a zkázu – mohli bychom se ocitnout v Trochenbrodu. Čím více se o něm dozvídám – a značná část mých znalostí pochází z knihy ve vašich rukou –, tím více v něm vidím nejzvláštnější místo, jaké kdy existovalo.

V roce 2002 jsem k nevelkému a rozmanitému souboru knih věnovaných Trochenbrodu přispěl románem *Naprosto osvětleno*. Prostřednictvím fikce jsem vyprávěl o cestě, na niž jsem se vydal coby dvacetiletý student ve snaze najít ženu, která zachránila mého dědečka Louise Safrana před nacisty. Pojal jsem knihu spíš jako vylíčení svých dojmů než jako historicky přesnou zprávu o Trochenbrodu. Nebo je možná přesnější napsat, že jsem zaznamenal hluboce osobní zkušenost mladého muže ve zničené domovině předků.

Vnebi je pusto představuje dokonalou historii dokonalého místa. Zdá-li se vám mnohem vybájenější než můj román nebo než jakýkoliv román, který jste kdy četli, pak snad pro duchaplnost Trochenbrodu, krutost holokaustu a neochvějné pátrání Bendavida-Vala po

osudech, jež dokáže věrně podat. Jeho přísně reportážní publikace občas připomíná sci-fi, občas magický realismus, občas thriller a neustále tragédii. Možná i vás budou nejvíce dojímat pasáže, které nejsou nijak smutné.

Během svátku *Pesach* končí Židé *seder* – připomínku vyvedení Izraele z egyptského otroctví a neustálého putování za svobodou – slovy „Příští rok v Jeruzalémě“. Je to zvláštní výrok, protože většina z nás žijících mimo Jeruzalém by tam mohla být už letos, kdyby chtěla. Nejsme tam z vlastního rozhodnutí.

Jenomže daný slib neplatí Jeruzalému, který lze nalézt na mapě: týká se smýšlení. Naděje, že příští rok dojdeme spásy, shledáme se na místě, kde se skládají zlomky stvoření a kde se více podobáme příběhům, které si o sobě vyprávíme.

Trochenbrod už nikdy spasen nebude a my se v něm příští rok nesejdeme. Mrtví nevstanou z hrobu, domy srovnané se zemí se nevztyčí. Diaspora se nemůže odvíjet nazpátek. A přesto tu jsme, čtenáři této knihy, obyvatelé tohoto místa.

Trochenbrod bylo to nejzvláštnější místo, jaké kdy existovalo. Ne *bylo... je*.

— JONATHAN SAFRAN FOER
Brooklyn, New York

Vznik knihy

Na západě dnešní Ukrajiny kdysi leželo městečko Trochenbrod. Vládl v něm čilý obchodní ruch, na nákupy, za prací a prodejem se do něj sjížděli lidé ze široka daleka. Našli byste tam poštovní úřad, četnickou stanici, hasičskou zbrojnicí, kulturní středisko, školy a vůbec všechno, co lze očekávat na malém městě, kde to žije. Ale dnes už tam neleží. Namísto rušné ulice vede jen cesta vyježděná od traktorů a koňských povozů.

Otec mi svoje rodné město nikdy nepopisoval. A mě během dětství a dospívání v Americe 50. a 60. let nenapadlo, že bych se na něj mohl zeptat. Čas od času ho přesto zmínil a jeho jméno vyslovoval toužebně, pronášel ho coby láskyplnou vzpomínku, se smutkem, ale i pousmáním nad čímsi kuriózním. Po smrti mi z Trochenbrodu zanechal pocit, že pro něj ono místo mnoho znamenalo. Příbuzní mi říkali, že už městečko neexistuje, ale ta informace pro mě postrádala význam. Nikdy jsem neviděl důkaz ani o jeho existenci, ani o jeho neexistenci. Zůstávalo pro mě jen mlhavou představou – jak by tedy mohlo neexistovat?

Z mlhavosti však zcela nečekaně vystoupilo, když jsem se, už ani nevím proč, jednou ocitl v mormonském rodovém středisku, z náhlého popudu jsem se

rozhodl vyhledat si Trochenbrod a našel černé na bílém jeho souřadnice: 50°55'21,68“ severní šířky, 25°42'07,54“ východní délky. A u nich poznámku, že se jednalo o město s početným židovským obyvatelstvem známé pod dvěma názvy – Trochenbrod a Sofijovka – a během holokaustu bylo zcela zničeno. Okamžitě se pro mě stalo skutečností: místem, které kdysi opravdu existovalo a teď už opravdu neexistuje. A ze dvou názvů jsem usoudil, že asi nešlo o žádnou díru. Co po něm zůstalo? Přece se na daných souřadnicích musely dochovat alespoň nějaké zbytky staveb.

Takové myšlenky mi občas propluly okrajem vědomí, zatímco jsem se věnoval rozvojové pomoci chudým zemím, až mě jednoho dne během pracovního pobytu ve Varšavě napadlo, že Trochenbrod ležel jenom kousek za hranicí, o něco jižněji na Ukrajině. Navštívit ho by neměl být problém. Proč se tam nevypravit? Psal se rok 1997. Po chvíli hledání se mi podařilo získat telefonní číslo na mladíka ze Lvova, který se rozhodl živit genealogií židovských rodin a lidem jako já nabízel svoje služby coby průvodce, tlumočnick a řidič. Dohodli jsme podmínky a domluvili jsme se, že do Trochenbrodu společně vyrazíme v listopadu téhož roku.

Mladík se jmenoval Alexandr Dunaj. Zhruba o deset let později se o něm velmi vřele zmínil v knize *Ztracení: Hledání šesti ze šesti milionů* Daniel Mendelsohn, další zákazník, z něhož se časem stal přítel. V době, kdy

pracoval pro mě, pomáhal Alex i Danielovi navštívit městečko na Ukrajině, kde žili a byli zavražděni jeho příbuzní, a vypátrat, co se tehdy vlastně stalo.

V rámci přípravy na cestu jsem navštívil Kongresovou knihovnu. Tam jsem mimo jiné našel i starou ruskou mapu z konce 19. století a pomocí souřadnic jsem na ní Trochenbrod lokalizoval. Mapa byla velmi umně zakreslená. Když jsem pořídil fotokopie okolí Trochenbrodu ve větším měříku, dokázal jsem rozpoznat obrysy města a cesty skrz něj, skoro jako bych se díval na letecké snímky oblasti. Vyběhl jsem z důstojných prostor, abych mohl venku zakřičet nadšením. Dílky do sebe pomalu zapadaly. Nemohl jsem se dočkat, až dorazím na Ukrajinu.

Když si na ten den vzpomenu, musím se i já po-usmát – ani ne tak nad vlastním nadšením a nedočkavostí, jako spíš nad svou tehdejší naivitou. Neměl jsem tenkrát nejmenší tušení, že s každou návštěvou a novými zážitky a objevy v Trochenbrodu a okolí ve mně poroste potřeba vrátit se a ponořit se hlouběji, ani že to pátrání v minulosti potrvá přes deset let. Ani náhodou bych se nenadál, že propadnu kouzlu zmizelého místa, zmizelých lidí, zmizelé civilizace a její bohaté kultury, dokonce zmizelých i nových národů, spletených dohromady dobovými proudy a pohromami. Nedošlo mi, že Trochenbrod nikdy neporozumím bez studia mnoha aspektů světové historie, o nichž jsem nevěděl zhora nic, a že jsem se tím upsal k největšímu výzkumnému projektu svého života. Neměl

jsem zkrátka nejmenší tušení, že se vydávám na odyseu, která mě obohatí víc než co dřív.

S bratrem Marvinem a kopií mapy v ruce jsem přistál na bizarním letišátku z dob Sovětského svazu, překrásně napodobujícím starobylá nádraží. Dříve Lvov, dnes Lviv je de facto hlavním městem západní Ukrajiny. Žoviální tlouštík Alex už tam na nás čekal se svou věrnou ladou, sovětskou napodobeninou Fiatu 127. Provedl nás Lvivem a pak jsme se vydali na stopadesátikilometrovou jízdu na severovýchod do Lucku. Ukrajina byla ještě v počátcích postkomunistické éry: bez bankomatů, bez čerpacích stanic na okresních silnicích, ne všude tekla teplá voda a mimo pár větších měst tu člověk nenarazil na slušnou restauraci, nemohl platit kartou. Silnice se podobaly tankodromům a fasády většiny budov zůstávaly ve stavu komunistického rozpadu. Z města přímo číselo chudoba – pár obchodů jen s tím nejnütnějším, a regály i tak zely prázdnotou. Po ulicích se vlekli chatrně oblečení lidé v prodřených botách, s vráskami živoření a obav. Jakmile byly na někom znát peníze, nalepili se na něj nejrůznější podvodníci a zlodějíci. Na venkově nás mýjely žebříňáky, volně pobíhala domácí zvířata, u polorozpadlých stavení bylo vidět studny, kadibudky a přístřešky z překližky a asfaltové lepenky, na loukách podél prašných cest se tyčily kupky sena a na polích se hrbili vesničané s primitivním zemědělským náčiním jako z přelomu minulého století.

Bratr našel v New Yorku imigranta z Lucku a získal

od něj jméno i telefonní číslo zdejšího známého. Z Vladislava, jak se jmenoval, se vyklubal zarytý komunista, který se nedokázal vyrovnat s degradací z aparátčíka v bezejmennou nulu a neustále omílal, jak se za komunistů žilo líp. Podle vlastních slov byl Žid, dokud se nestal internacionalistou. O Trochenbrodu věděl a rád nám na veliké místní mapě ve stranické kanceláři ukázal, kde zhruba stával. Seznámil nás i s Jevgenií, která odtamtud pocházela a jako šestnáctiletá přežila holokaust díky tomu, že se s rodiči skryla v knížecím lese. Nakonec je našli a ochránili ukrajinští partyzáni. Do jednoho z nich se zamilovala a po válce s ním zůstala v Lucku. Pověděla nám, že skupinka izraelských rodáků z Trochenbrodu na místě, kde stával, před pěti lety postavila památník. A poprosila nás, jestli by nazítří nemohla na obhlídku vyrazit s námi.

Následujícího rána dovezla Alexova lada naši čtveřici dalších třicet kilometrů na severovýchod, nejdřív po asfaltce, potom po štěrkové cestě a nakonec lesem kolejami od traktorů. Ve vesnici Jaromel, nedaleko masových hrobů trochenbrodských obyvatel, jsme našli postaršího pamětníka. Jmenoval se Michajlo. Ve vysokých botách, těžkém černém kabátě a ruské ušance stál zpřímá, ale držel hůl. Do tváře se mu sice už vepsal věk, přesto zůstávala plná a pohledná a celkově měl robustní postavu venkovana, jehož celoživotní těžká práce vyčerpává a zároveň vytrénuje. Michajlo vzpomínal, jak laskaví a plní důvěry byli trochenbrodští Židé, a vyprávěl nám o hrůzách za německé okupace.

Čekal padesát let, až se ho na to někdo zeptá. Měl jsem co dělat, abych potlačil slzy, které mě při těch slovech zaskočily, a chvíli jsem nebyl schopen slova. Michajlo chodil ztěžka – kulhal a musel se opírat o hůl – ale trval na tom, že nás doprovodí do lesa a ukáže nám masové hroby Trochenbrodských. Michajlo a Jevgenia – oba zažili zdejší holokaust, každý z jiné strany, a teď před námi kráčeli bok po boku a povídali si ukrajinsky.

O pár hodin později, po návštěvě pietního místa, jsme se po kolena brodili ve vysoké trávě a hledali stopy samotného Trochenbrodu. Konečně jsme v dálce uviděli tmavou skvrnu, proti stromořadí sotva viditelnou, která postupně získávala obrysy památníku, vztyčeného kvádrů z černého mramoru. Doběhli jsme k němu s výskotem a rozpřaženou náručí, jako bychom chtěli obejmout ztraceného příbuzného. Zvolili pro něj severní okraj města, kde stávala největší trochenbrodská synagoga, kterou nacisté podpálili po vyvraždění posledních obyvatel. Poblíž památníku jsem rozeznal trojúhelník ze tří cest. Podobné trojúhelníkové zkřížení jsem našel i na ruské mapě. Jednu z nich kdysi tvořila jediná trochenbrodská ulice. Zadíval jsem se neudržovanou alejí mezi křovím a po zádech mi přejel mráz. Tohle bývalo město. Tady pracovali řemeslníci, jedly rodiny, hrály si děti – tady to kdysi bývalo plné života. Narodil se tu otec a vyrůstal tu. Zdejší život však neskomíral postupně, neodcházela odtud rodina za rodinou: uťali ho násilím.

Alexova lada čekala asi o kilometr a půl dál, kde

jsme ji nechali, protože bahnitá cesta, po níž jsme sem jeli, se změnila v nesjízdnou blátivou stezku. Když jsme se k autu vrátili, zjistili jsme, že v blátě beznadějně uvízlo. Jevgenia byla unavená, a tak s ní Marvin zůstal a já s Alexem jsme zamířili do nejbližší vesnice, jestli by nás někdo s traktorem nevytáhl. V Domašivu jsme vedle jednoho stavení opravdu traktor zahlédli, ještě s označením teď už rozpuštěného kolchozu. Zaklepali jsme na dveře a majitel nás srdečně přijal a ochotně souhlasil, že nám pomůže. Zatímco nosil ze studny vědro za vědrem a lil vodu do chladiče, aby připravil traktor k výkonu, vyběhl z chalupy bezzubý otec, mával holí a křičel: „Amerikánski! Amerikánski!“ Prohlašoval, že Ukrajina má nejúrodnější půdu na světě a byla by velkolepým národem, velkolepějším než Amerika, kdyby ty svině komunistický všechno nezničily, nezakázaly vesničanům bez propustky opouštět vesnici a neodvedly jim syny do armády a na práci ve fabrikách, takže teď už nikdo z nich neumí tu půdu obdělávat. Alex překládal, my se usmívali a kývali na ústupu k traktoru, do něhož jsme honem naskočili. Zatímco nás syn odvážel pryč, stařík uprostřed vesnické ulice pokračoval v tirádě, šermoval holí a mizel v dálce.

Vyprostili jsme ladu a vydali se na cestu zpátky do Lucku. Mezitím už se setmělo. Celý den mě okouzlovalo zdejší prostředí: kejhání hus pobíhajících všemožně po vesnicích, úhory i bohatá úroda na polích, rozsáhlé lesy, meandry potoků zarostlých rákosím, vísky a koňské povozy a studny a ploty jako skanzeny

dávných dob, žlutavé a zelené pláně, které se táhly až k obzoru na jedné straně a jinde náhle končily na kraji lesa. Jeli jsme pomalu po bahnitě cestě lesem několik kilometrů, než jsme se napojili na okresku. Nikde ani živáčka, žádná doprava, světla, hluk, jenom rámus naší lady. Poprosil jsem Alexe, aby zastavil a vypnul motor. Vystoupili jsme a stáli tam několik minut v ohromném tichu. Vzhlédl jsem a díval se na hlubokou a temně modrou oblohu s miliardami mihotavých hvězd a zářících vírů – taková nebesa jsem ještě nikdy neviděl. Pod tím zázrakem mi samým štěstím vhrkly do očí slzy a uvědomil jsem si, že se nade mnou rozprostírá tatáž obloha, kterou prvních dvacet let života vídal noc co noc otec.

A podmanila si mě. Musel jsem se dozvědět víc. Musel jsem se dozvědět víc o jeho rodišti. Musel jsem se dozvědět víc o okolních vesnicích. Musel jsem se dozvědět víc o tomhle kousku země. Musel jsem se dozvědět víc o lesích kolem. Musel jsem se dozvědět víc o životě v Trochenbrodu. Následujících dvanáct let jsem se sem vracel zas a znovu, většinou za pomoci Alexe a také Ivana Podzjubančuka, všetečného a zvědavého zemědělce z Domašiva, s nímž jsem se rovněž spřátelil. Jednu výpravu jsem věnoval studiu ve Státním archivu v Lucku, jindy jsem se prošel bývalou trochenbrodskou ulicí, jen abych si zažil její rozměry a poohlédl se v zemi po nějakých artefaktech, při další jsem navštívil okolní vesnice, abych od Poláků a Ukrajinců získal vzpomínky z první ruky, během následující jsem se zaměřil na

historii zdejších partyzánů. Při jedné cestě jsem s sebou přivezl láhve bourbonu, jímž jsem podmáznul oficíry z ukrajinské letecké základny, a s úžasem jsem sledoval bojové letouny zaparkované podél ranveje, kudy se rozjíždělo plátěné letadélko, které jsem si pronajal, abych z výšky viděl, jak je mýtina někdejšího městečka situovaná uprostřed lesů.

Sbíral jsem veškeré podklady s jakoukoliv zmínkou o Trochenbrodu – knihy, memoáry, mapy, diplomové práce, vládní dokumenty, fotografie. Ivan se ve všech poohlížel po artefaktech z Trochenbrodu a průběžně mě jimi zahrnoval. Když mi nakonec došlo, že vysoký věk posledních pár trochenbrodských rodáků už mi nedává příliš času, rozletěl jsem se za nimi po Státech, Brazílii, Polsku, Ukrajině a Izraeli a natáčel rozhovory s těmi, kdo v městečku strávili rané roky života a mohli mi přiblížit tamní život.

Pustil jsem se do bádání kvůli vlastní rodině, abych se něco dozvěděl o židovském *šetlu*,* z něhož pocházel otec: netušil jsem, že otcovo rodiště mělo historický význam. Nejednalo se o zapadlou vesničku, jak jsem si zprvu myslel, ale o menší město, rušné a samostatné obchodní centrum, kde žilo přes pět tisíc lidí. Původně odloučená venkovská obec, založená počátkem 19. století židovskými osadníky, se tu rozrůstala zhruba

* Doslova městečko. Většinou se ale jednalo o část východoevropských měst, v níž probíhal život téměř jako v oddělené židovské vesnici.

130 let. Trochenbrod byl jedinečný pro svou minulost plnoprávného „oficiálně uznávaného“ města uprostřed křesťanského světa, které vybudovali, obývali a spravovali Židé, a toto židovské město vzkvétalo, dokud za druhé světové války nezmizelo z povrchu zemského.

Trochenbrod si opravdu zachoval podobu štetlu, kterou tak láskyplně opěvují umělci jako Šolom Alejchem či Marc Chagall. Vyrostl poměrně v ústraní, a protože se jeho obyvatelé věnovali zemědělství stejně jako obchodu a řemeslům, podržel si vlastnosti *štetlu* v čiré a zesílené podobě, k níž se přidružilo prostředí venkova a venkovského způsobu života, v jiných štetlech nebývalé. Odloučenost a židovství skrz naskrz dodaly Trochenbrodským pocit, že jsou v podstatě pány svého osudu i osudu svého města, daleko od proměnlivých zákonů té které vlády. V tak uvolněné atmosféře neslavily *šábes*, židovské svátky či svatby jednotlivé rodiny, ale celé městečko. V nebývalé míře dával prostor svobodné židovské podnikavosti a tvůrčímu založení a vytvářel silný smysl nejen pro rodinu, ale i pro celou obec, byť obec poněkud izolovanou od okolí, v níž se všichni navzájem znali a žili v pospolitosti a v duchu sdílených mravních zásad, náboženských hodnot a tradic. Historie Trochenbrodu dodává nový rozměr i dějinám života východní Evropy a východoevropských Židů.

Když jsem se konečně odhodlal napsat knihu a procházel jsem své poznámky, nahrané rozhovory, historické dokumenty, mapy, knihy, artefakty a ostatní

materiály, překvapila mě vlna zájmu mnoha rodin, které se doslechly o mém záměru a nabízely mi pomoc s uchováním a rozšířením trochenbrodského příběhu. Dostával jsem rodinné fotografie, některé až z počátku 19. století. Mohl jsem si fotografovat nejrůznější zděděné předměty a čerpat z osobních pamětí jejich dávno zesnulých příbuzných, kteří v nich vzpomínali na život v Trochenbrodu.

Nesmírně mě to potěšilo a jsem vděčný všem vstřícným z oněch šesti zemí, kteří mi poskytli tolik podkladů a ochotně mi dávali rozhovory. Umožnili mi procházet se po zaniklé trochenbrodské ulici a v duchu vidět shon a hemžení lidí, kteří nakupují a prodávají a prou se a zdraví, zatímco kolem pobíhají jejich děti a hrají si v bezpečí městečka, jako by byly neustále pod vlídným dohledem veliké rodiny. Přehrával jsem si v mysli vážné melodie ze synagog, burcující zpěv na setkáních mladých sionistů, rachocení koňských povozů a vyvolávání hauzírnicků i venkovanů z okolních vesnic, kteří sem přijeli prodávat své zboží. Za všechny tyto dary jim patří mé díky, za dary z dávné minulosti ztraceného městečka na Ukrajině, které díky nim znovu ožívá.

Hlavní text této knihy obsahuje čtyři kapitoly chronologicky pokrývající jednotlivá období trochenbrodské historie. Čtenáři, kteří by se nejprve rádi zorientovali ve vzájemné zeměpisné poloze zmiňovaných míst, si mohou nalistovat mapy na stranách 10-11, 31, 80, 99 a 104. Po čtvrté kapitole následuje epilog s vylíčením

osudů Trochenbrodu a přeživších do dnešních dnů. Fotografie a obrázky mnoha klíčových postav a kulis tamní minulosti najdete v obrazové příloze.

Ve vlastním textu zhusta cituji přímá svědectví, ale kdo by si rád přečetl více, má tu možnost v příloze „Svědci vzpomínají“. Přispějí k podrobnějšímu a bohatšímu vykreslení příběhu a podoby města i okolních vesnic.

Výrazy v jidiš a hebrejštině jsou psány kurzívou. Pokud jsem je rovnou nepřeložil, najdete u prvního výskytu překlad a vysvětlení v poznámkách pod čarou. Na konec knihy jsem přiložil rovněž glosář, v některých případech s obsírnějším vysvětlením i výslovností.

V samém závěru následuje ještě chronologický přehled nejdůležitějších událostí v historii Trochenbrodu a rovněž dobový kontext v podobě některých světových milníků. K bibliografii veškerých tištěných dokumentů, z nichž jsem čerpal, přidávám i způsob, jakým se mi dostaly do rukou. Nezapomínám v ní ani na své filmové, fotografické, nahrané a další zdroje. Všem, kdo mě doprovázeli během mého projektu a podíleli se na přípravě rukopisu, pak vzdávám jmenovité díky. Seznam mých dobrodinců je seřazen geograficky.

Protože se v této části světa v dobách minulých často posouvaly hranice a pohraniční oblast obývali lidé různých národností a jazyků, mohou mít i jednotlivá místa různé názvy či varianty téhož názvu. Pro zjednodušení jsem mezi polskými, německými, ruskými, ukrajinskými či jidiš volil ty, které se v Trochenbrodu obvykle používaly v meziválečném období.

Prvních sto let

Ležel zbědovaný na ulici, bez duše. Můj dědeček patřil k těm pár odhodlaným, kteří nosili útěchu a jídlo rodinám zasaženým nákazou. Brzy nato onemocněl sám.

Jak se první světová válka pomalu chýlila ke konci, zachvátila Trochenbrod epidemie tyfu. Obyvatelstvo oslabené léty strádání a utrpení, do něhož je uvrhla válka, teď podléhalo nemoci. Strach z ní nedovoloval téměř nikomu navštěvovat zoufalé rodiny, kde tyfus řádil. Dědeček, rabín Moše David Beider, miloval trochenbrodské děti. Nosil do postižených domovů dárky a laskominy, hrál si s dětmi a četl jim, jako by se nic nedělo, aby jim dodal naději.

Trochenbrodská ulice byla široká, rovná, nedlážděná, táhla se od severu k jihu přes tři kilometry. Po obou stranách ji lemovaly domy, obchody, dílny řemeslníků a synagogy. Na východ i západ se za každým domem do dálky necelého kilometru rozkládaly až k lesu rodinné polnosti. Za vlhkých podzimních večerů jako v den, kdy dědeček zemřel, se nad Trochenbrodem vznášel odér hlíny, hnoje, sena a kůže, vařených brambor i kouře z kamen a borového dříví z lesa. Když se rabín Beider zhroutil, objevily se první vločky lehounkého sněhu a pokryly popraškem domy i ty, kdo se ulicí vlekli domů, a odrážel